

AŞIQ ƏLƏSGƏR ŞEİRLƏRİNDƏ OBRAZLILIĞIN GÖSTƏRİCİLƏRİ

INDICATORS OF IMAGE IN ASHUG ALASGAR'S POEMS

ПОКАЗАТЕЛИ ОБРАЗА В СТИХАХ АШУГА АЛЕСКЕРА

Nigar HƏSƏNOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

nigar.qasanova.80@mail.ru

Summary

Ashug art has been included in the UNESCO Intangible Cultural Heritage List by the decision of the UAE Committee for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Thus, the art of Azerbaijani ashig has also been confirmed as one of the ancient arts of cultural heritage. The study of the art of ashig, the work done to preserve it and pass it on to future generations, raises the issue of constant attention. The article is devoted to the study of lexical and phraseological features of Ashug Alasgar's poetic language. In order to give a full impression of the lexical-semantic features of the language of Ashug Alasgar's poems, the classification of language units was given, it was emphasized that lexical-semantic categories were presented in a new stylistic tone in the poet's language. can get important facts with.

As it is known, the basis of phraseology is figurative expressions created by the people. From this point of view, attention was paid to the study of phraseological units that are in direct harmony with the content of the ashig's poems, as well as the proverbs used by the ashig in accordance with the subject were involved in the research.

The system of metaphors used in the poems during the research is brought to attention on the basis of selected examples. It is noted that the language of Ashug Alasgar's poems is distinguished by deep imagery, richness of artistic description and expression, emotional qualities.

Key words: Ashug Alasgar, language, phraseological expression, poem, description, metaphor, address

Резюме

Ашугское искусство было включено в Список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО решением Комитета ОАЭ по охране нематериального культурного наследия. Таким образом, искусство Азербайджанского ашуга также было подтверждено как одно из древних искусств культурного наследия. Изучение искусства ашуга, работа,

проделанная для его сохранения и передачи будущим поколениям, ставит вопрос о постоянном внимании. Статья посвящена исследованию лексико-фразеологических особенностей поэтического языка Ашуга Алескера. Для полного представления о лексико-семантических особенностях языка стихотворений Ашуга Алескера дана классификация языковых единиц, подчеркнуто, что лексико-семантические категории представлены в новом стилистическом тоне в языке поэта кан. получить важные факты с помощью.

Как известно, основу фразеологии составляют созданные народом образные выражения. С этой точки зрения внимание было уделено изучению фразеологизмов, находящихся в прямом соответствии с содержанием стихотворений ашугов, а также использовались пословицы, используемые ашугом в соответствии с тематикой исследования.

Система метафор, использованная в стихотворениях в ходе исследования, доведена до сведения на основе выбранных примеров. Отмечается, что язык стихов Ашуга Алескера отличается глубокой образностью, богатством художественного описания и средств выражения, эмоциональными качествами.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, язык, фразеологическое выражение, стихотворение, описание, метафора, обращение.

Azərbaycan xalqının qədim və zəngin milli sərvəti olan aşıq sənətinin qorunması, inkişaf etdirilməsi, araşdırılması olduqca vacib məsələlərdəndir. Tədqiqatçılar bəzən heca vəznli poeziyanın, o cümlədən aşıq sənətinin XI-XII əsrlərdə farsdilli poeziya ilə yanaşı mövcud olduğunu və XIII-XIV əsrlərdə el şairi kimi tanınan Molla Qasım kimi nümayəndələrinin gəraylı, qoşma, təcnis yaratdığını da qeyd edirlər. Bəziləri isə aşıq poeziyasının XVI əsrdən sonra yaranması fikrindədirlər. Ancaq başqa bir həqiqət də vardır ki, aşıq poeziyası XVI əsrə qədər mövcud olmasaydı, Qurbani və ümumiyyətlə, Şirvan, Təbriz, Anadolu, Göyçə aşıq məktəbləri kimi qüdrətli improvizatorçuluq ənənələrinin həmin əsrlərdə formalaşması mümkün olmazdı (5, 8). Firidun bəy Köçərlidən indiyədək aşıq şeirinin dili ardıcıl şəkildə öyrənilir, ustad aşıqların şeir dili araşdırmaya cəlb edilir. XVIII-XIX əsrlərdə Azərbaycan aşıq sənəti yüksək bir mərhələyə çatmışdır. Aşıq Ələsgəri yetirən aşıq mühiti Ələsgərə qədər Miskin Abdal, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Durxan, Aşıq Musa, şair Məmmədhusəyn, Ələsgərin atası Alməmməd kimi sənətkarlar el arasında geniş yayılmış və nüfuz qazanmışdır. Atası Alməmməd böyük ailəni dolandırmaqda çətinlik çəkərkən Ələsgəri kilçik yaşında qonşusu Kərbəlayı Qurbana nökr

vermişdir. Daha sonra Ələsgərin saza-sözə marağını hiss etdikdə Göyçənin ustad aşığılarından olan Aşıq Aliya şeyird verir. Ələsgər müdriklərdən eşitdiyi kəlamları hafizəsində möhkəmləndirir. Həmçinin Şərqi şifahi bədii söz sənətini dərinlən öyrənir, Nizami, Nəsimi, Füzuli, Nəbati kimi dahilərin poetik irsinə bələd olur.

İlk məhəbbəti nakam olan Aşıq Ələsgərin həyatı asan keçməmiş, həm ailəsində olan ağır, üzüntülü hadisələr, eləcə də 1905 və 1918-ci illərdə törədilən milli qırğın, faciələr aşığın yaradıcılığına hopmuşdur. Aşıq Ələsgər Qarabağda, Gəncədə, Naxçıvanda, İrəvanda, Tiflisdə, Türkiyədə məclislər qurmuşdur. Dövrünün məşhur aşığı olan Daşkəndli Aşıq Nəcəf, Dərəçiçəkli Aşıq Alı, Aşıq Mikayıl, Aşıq Qurban, Aşıq Ağayar və başqaları Aşıq Ələsgərin yetirmələri olmuşlar. Aşıq Ələsgərin bir sıra məşhur aşığılarla – Şəmkiqli Aşıq Hüseyin, Aşıq Şenlik, Zodlu Aşıq Məhəmməd və Bozalqanlı Aşıq Hüseyinlə üzbəüz və ya yazılı deyişmələri olmuşdur.

1971-ci ildə Aşıq Ələsgərin anadan olmasının 150 illik yubileyi qeyd edilmişdir.

Aşıq Ələsgər şifahi və yazılı şeirin şəkillərindən – gəraylı, bayatı, qoşma, təcnis, cıqalı təcnis, divani, müxəmməs, qəzəl və digərlərindən məharətlə istifadə edərək kamil nümunələr yaratmışdır. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı, söz dünyası zəngindir. Onun əsərlərində leksik laylar, frazeoloji vahidlər bədii dilin üslubi imkanlarının artırılmasında böyük rolə malikdir. Hər hansı bir aşıq, el şairi ümumxalq dilinə, canlı danışıq dilinə kifayət qədər bələddir, xalqımızın adət-ənənələrinin, məişətinin, etnoqrafiyasının bilicisidir. O səbəbdəndir ki, aşıq və el şairlərinin yaradıcılığında zəngin dil faktlarından istifadə ustalığını aşkar etmək, araşdırmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aşıq Ələsgərin əsərlərində xalqımızın tarixi, mənəviyyatı, psixologiyası, arzuları yaşayır. Bu əsərlərdə xalqımızın həyat tərzinin canlı təsviri, mənzərəsi əks olunur. Odur ki, bu bədii nümunələrdə sözün ifadə imkanlarının müəyyənləşdirilməsində zəngin material mövcuddur. Aşıq Ələsgərin dilində omonimlərin, sinonimlərin, antonimlərin, alınma sözlərin, arqo sözlərin, arxaizmlərin, dialektizmlərin, frazeoloji vahidlərin struktur tiplərini müşahidə etmək mümkündür.

Arxaizmlər. Aşıq Ələsgərin şeirlərində qeydə aldığımız leksik vahidlər vardır ki, bu gün dilimizin aktiv lüğət fondundan çıxmışdır.

Xişmə gəlib, bir əlində götürdü,

Səksən min *batmanlıq* dəri- Xeybəri (1, 29).

Erkək kəsib, ağır məclis qururdu,

Şülən çəkildirli malların, dağlar! (1, 42)
Bir əmliyin min *tümənə* satılı,
Xəzəl olu yenə pulların dağlar! (1, 42)
Müddətdi, gözümdən olubdu *iraq*,
Əridib cismimi dərdü-qəm, fəraq (1, 61).

Burada “8 kiloqram” çəki vahidi anlamında *batman* sözü, “qonaqlıq” anlamında *şülən* sözü, “10 manat” məbləği bildirən *tümən* sözü, uzaq mənasını ifadə edən *iraq* sözü işlənmişdir.

Alınmalar. Elə bir dil təsəvvür etmək olaz ki, orada başqa dillərdən alınmış söz işlənməsin. Lakin başqa dillərdən keçən söz o zaman uğur qazana bilər ki, həmin dildə onun işlənməsinə ehtiyac hiss olunsun. Başqa dildən gələn sözlərin bədii əsərdə istifadəsinə ədəbiyyatşünaslıqda varvarizm deyilir. Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında müşahidə etdiyimiz bir sıra örnəklərə diqqət edək:

Nərə çəkib təpinəndə *saldada*,
Sel kimi axıdır qanı Dəli Alı (1, 45).
Məşoğ ilə *patron*, qutuyla *piston*,
Yox kimsədən ehtiyatı Bəylərin (1, 34).
Mərhəba, nəmxuda
Afərin, əhsən, *malades*.
Cahanda yoxdur tayın
Dünyada təksən, *malades*.

Göründüyü kimi, burada ərəb sözü olan *mərhəba*, fars sözü olan *afərin*, rus sözü olan *malades* ifadələri işlədilmişdir.

Nümunələri nəzərdən keçirərkən burada türk mənşəli sözlər, türkləşmiş ərəb-fars mənşəli sözlər, rus dili və rus dili vasitəsilə keçmiş Avropa mənşəli leksika müşahidə edilir.

Aşığın şeirlərində yar-sevgili, əğyar-düşmən, ləb-dodaq, busə-öpüş kimi səciyyəvi leksik vahidlər də işlənir.

Onomastik vahidlər. Onomastik vahidlər özünəməxsus poetik effekt verməklə yanaşı, klassik aşıq şeirinin dil estetikasını təqdim edir. Dilimizin onomastik leksikasının öyrənilməsində klassik aşıq poeziyasında işlənən yer-yurd adlarının öyrənilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Mənfur düşmənlər tərəfindən yer-yurd adlarımızın saxtalaşdırıldığı bir dövrdə yurd adlarımızın ədəbiyyatımızda yaşaması fakt ortaya qoyulması üçün ən tutarlı sübutlardandır. Həsən Mirzə yazır: “Xalq yaradıcılığında işlənən onomastik vahidlərin köməyilə yaddaşlardan silinən, köhnəlib işləklidən düşən, forma və quruluşunu dəyişən sözləri yada salmaq, sirri açılmayan bir çox xüsusi adların

sirrini açmaq, Azərbaycan xalqının hansı ərəzilərdə yaşamasına, hansı xalq və ölkələrlə siyasi-iqtisadi əlaqədə olmasına dair çoxlu faktları üzə çıxarmaq mümkündür” (7, 7).

Gözün talan salar *Azərbaycana*,
Dilin istər *Alosmanı* dağıtsın (1, 40).
Kəpəz, Murov, Qonur – gör neçə dağ var
Üstünə nur yağsın, ay dəli *Qoşqar!*

Z.Kərimova müasir aşığı şeirinin dilini araşdırarkən qeyd edir ki, aşığı şeirində işlənən ənənəvi onomastika özünəməxsus poetik effekt doğurmaqla yanaşı, klassik aşığı şeirinin dil estetikasını davam etdirir (6, 13).

Sözlərin semantik xüsusiyyətləri. Omonimlər, sinonimlər, antonimlər linqvopoetik hadisələrdir. Aşığı Ələsgərin yaradıcılığını araşdırarkən şeir dilinin lüğət tərkibi, poetik leksikası, o cümlədən omonimlik, sinonimlik, antonimlik kimi leksik-semantik zənginliyi aydın olur.

Təzə aşnalıqla *köhnə* dostluğun,
Fərqi var *qış* ilə *yaz* arasında (1, 30).
Sən *ağ* çalsan, mən də *göy* çal olmuşam,
Lazımdı ki, çalın qədrin çal bilə (1, 35).

Frazeologizmlər. Frazeologiya yalnız dil hadisəsi deyil, xalq təfəkkürünün estetik məhsuludur. Frazeologizmlərin zənginliyi dil-üslub xəlqiliyinin sübutudur. Frazeologiyanın əsasını xalqın yaratdığı obrazlı ifadələr təşkil edir. Deyimlər, frazeologizmlər, atalar sözlərindən istifadə xalq danışığı dilini əks etdirir, aşığın dilinin təbii, sadə, canlı təqdim olunmasında xüsusi rol oynayır. “Dilimizin milli ruhunu, əlvanlığını, ifadəli və obrazlı olmasını əks etdirən bu leksik vahidlərdən, bu milli ifadələrdən söz sənətkarları özlərinin fərdi poetik üslubuna müvafiq şəkildə istifadə edərək ilk növbədə poetik kontekstin obrazlılığını və ifadəliliyini təmin etmişlər. Bədii materialların dil və üslub baxımından təhlili göstərir ki, mövzusunun asılı olmayaraq frazeoloji ifadələr poetik mətndə hiss və duyğuların, poetik motivlərin, estetik fikir aydınlığının, bədii gözəllik mənbəyinin açarındır” (3, 10). Bu baxımdan aşığın şeirlərində birbaşa məzmunla ahəngdarlıq təşkil edən frazeoloji vahidlərin araşdırılmasına diqqət yetirərək bir sıra nümunələri qeydə almışıq:

Seyiddən, molladan, dostdan xəcalət,
Bu nə *dağdı*, *sən sinəmə çəkirsən?! (1, 38)*
Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!
Dərdməndlər görsə, tez *bağrı çatlar (1, 42)*.

Günüm qara keçdi, işim ahü-zar (1, 49).

Ah çəkməkdən bağrım qana dönübdü (1, 51).

Atalar sözləri. Atalar sözləri və məsəllərin bədii imkanları olduqca genişdir. B.Xəlilov yazır: “Atalar sözləri və məsəllər keçmiş nəsillərin çoxcəhətli fəaliyyətində əldə etdikləri nəticələri yeni nəsllə yetirmək üçün işlədilir. Bəzən atalar sözləri və məsəlləri frazeologiyanın tərkib hissəsinə daxil etməyin heç bir mənası yoxdur. Çünki atalar sözləri və məsəllərdə obrazlılıq daha güclüdür” (4, 272). Az sözlə dərin məna, geniş fikir ifadə etmək bədii dilin əsas, ən vacib şərtlərindəndir. Şifahi xalq yaradıcılığı növlərindən olan atalar sözləri, zərb məsəllər nəzərdən keçirildikdə bu cəhət aydın müşahidə olunur. Aşıq Ələsgər şeirlərinin təsir gücünü daha qüvvətləndirmək məqsədilə atalar sözlərindən yerli-yerində istifadə etmişdir.

Namərdə qaydadı: kəsər basdığıın,

Hər kəs hesab çəksin öz arasında (1, 30).

“İgid basdığıını kəsməz” atalar sözü başqa formada işlənmişdir.

Ələsgərəm, qəmü-möhnətdi yüküm,

Fil çəkməz bu dərdi, mən necə çəkim?! (1, 30)

“Dərd bir olsa, o yükü çəkməyə nə var?!” atalar sözü fərqli şəkildə təqdim olunmuşdur.

Göhər sözü məcəlisərdə yayılı,

Arif ondan mətləb qanıb ayılı (1, 32).

“Arifə bir işarə ayıya min kötək” atalar sözünü aşıq özünəməxsus çalarda işlətmişdir.

“Can” deməklə candan can əysik olmaz,

Məhəbbət artırır, mehriban eylər (1, 59).

Təkrar olunan *can* sözləri həm fikri qüvvətləndirir, həm də şeirə musiqililik gətirir.

Xitablar. Xitabların, poetik müraciətlərin geniş üslubi funksiyası da qeyd edilməlidir. Aşığın dilində işlənən xitablar bədii dilin dəyərini artırır, dinləyicinin diqqətini bir yerə cəlb etməyə xidmət edir. Adətən ey, ay nidaları ilə işlənir. Sadə və mürəkkəb quruluşlu xitabları izləmək mümkündür. İnsanlara müraciətlə işlənən xitablara, digər canlı varlıqlara, eləcə də cansız varlıqlara müraciətlə işlənən xitablara rast gəlinir.

Ələsgərəm, yandım aman, əl-aman,

Belə mürvət olmaz, ay qaşığı kaman (1, 40).

və ya

Xəstə könül gəzir bu təmənnada,

Möminlər pənahı, sən yetiş dada! (1, 39)

və ya

Dad sənin əlindən, *çarxı-kəcmədar* !

Ürəyimdə yüz dərmonsız yaram var (1, 48).

Gözəllər sultanı, mələklər xanı,

Qaytarmazlar pirə gələn qurbanı (1, 63).

Bədii təyin. El sənətkarlarımız bədii təyinlərin yaradıcısıdır. Akademik Tofiq Hacıyev qeyd edir ki, yalnız obrazlılıq qazanmış qrammatik təyin bədii təyinə çevrilir və bədii obyektin estetik xarakteristikasında mühüm rol oynayır; bədii predmetin oxucu düşüncəsinə nüfuz etməsi və ya həyat predmetinin bədii predmetə çevrilməsi qrammatik təyinin bədii keyfiyyətindən çox asılıdır. Qrammatik təyinin bədii təyinə çevrilməsinin müvəffəqiyyəti təyin vəzifəsindəki sözün semantik konstruksiyası – qrammatik qəlib yox, həm də konstruksiyanı təşkil edən leksik tərkibin mündəricəsi, qrammatik qəlibin içərisindəki məzmun, anlayışın bədii fiquru – təyini təqdim edir (2, 32).

Aşıq Ələsgərin dilində qeydə aldığımız və dilimizin zənginliyinə xidmət edən bədii təyinlərə nəzər salaq:

Büllür buxaq, lələ yanaq, ay qabaq

Şahmar zülfü pərişanlar dolanır.

Xəstə könül, sürün dost irahına,

İslam sərdarına, din pənahına (1, 56).

Mən sana nə deyim, ay *mina gərdən* ?! (1, 62)

Getmə göz önündən, ay Şəkər xanım,

Könül mayıl olub o *qələm qaşa* (1, 63).

O *callad* qaşların qəhri, qəzəbi

Qəsd eylər cismindən canı dağıtsın (1, 40).

Sürahi gərdənli, qəddi mötədil,

Zəbərçəd kəlməli, misali-bülbül (1, 40).

Qənd əzilib dilə, dişə, dəhana,

Qaymaq dodaqlara bal bələnibdi (1, 67).

Təşbeh. Aşıq Ələsgərin dilində çox rast gəlinən bədii təsvir vasitələrindən biri də təşbehdir. Məcəzin sadə növlərindən olan təşbeh əşya və ya hadisənin müəyyən əlamətə görə özündən daha qüvvətli əşya və ya hadisəyə oxşadılmasıdır.

Şairin sinəsi haqq bazarıdı,

Satdığı *kəlmələr ləl-mirvarıdı* (1, 27).

Dodağın qönçədi, dişlərin sədəf,

Qaşların qüdrətdən qara, Bəyistan! (1, 33)

Ələsgər qurbandı belə gəlinə,

Sona kimi cumub eşqin gölünə (1, 67).

Qəmgin idim, sizi görüb gülürəm,
Qaşınız qıblədi, səcdə qılıram (1, 69).
Tovuz kimi şux bəzənib durubsan,
Ala gözə siyah sürmə vurubsan (1, 70).
Canım qurban olsun belə bir *dosta*,
Mərtəbəsi hündür, nəfsi şikəstə (1, 34).

Metafora. Aşığın dilində metaforanın gözəl nümunələrini izləmək mümkündür.

Otuz altıyla cəm olubdu on yeddi,
Xəstə dilim bu yollara *bələddi* (1, 26).
Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəməz haramı, halalı dağlar (1, 41).
Könlümün şüşəsi, saqın ki sınar,
Toxunarsa ayna daşa, dayanmaz (1, 44).

Mübaligə.

Günahım dəryadı, özüm qanmışam,
Tutduğum işlərə çox utanmışam (1, 28).

Metonimiya. Sənətkar metonimiya nümunələrində təsvirin verilməsində bacarığını ustalılıqla təcəssüm etdirmişdir.

İbrahimtək hörmət qoyur mehmana,
Heydər kimi nərə çəkir düşmana
Qələm Zülfüqartək kəsir hər yana,
Evlər yıxır “zarafatı” Bəylərin (1, 34).

Ələsgərəm, hər elmdən halıyam,
Gözəl, sən dərdlisən, mən yaralıyam,
Dedi: “Nişanlıyam, özgə malıyam”,
Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü.

Burada “sındı qol-qanadım yanıma düşdü” misrasında məcazilik metonimiyaya əsaslanır. Çünki sözdən qol-qanad sınımaz. Pərtlik, ümitsizlik mənalandırılaraq metonimiya yaradılıb.

Poetik nitqdə intonasiya. Şifahi nitqdə intonasiya sual, nida, əmr yaradan vasitədir. İntonasiya bədii nitqdə semantik əlaməti müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Aşığın dilində nəqli cümlələr vasitəsilə arzu, istək, xahiş, tələb və s. bildirilir:

Həs-rət qoyma gözü-gözə, amandı!
Yandı bağırim, döndü közə amandı!

və ya

Oxuduğun Quran hardadı, hanı?
Hansı yola dəvət edir insanı.

Ümumi suallardan fərqli olaraq xüsusi suallar sual əvəzliliklərinin köməyi ilə yaranır.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı zəngin bədii dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Bədii ifadə və bədii təsvir vasitələrindən ustalıqla istifadə edilmişdir.

QAYNAQLAR

1. Aşıq Ələsgər (Şeirlər, dastan-rəvayətlər, xatirələr). Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 488 s.
2. Hacıyev T.İ. Təyin, bədii təyin və oksimorn haqqında. “Molla Nəsrəddinçinin üslubu” mövzusunda elmi konfransın materialları. Bakı, 1968
3. Hüseynova M.N. Aşıq və el şairlərinin üslubi frazeologiyası. Bakı, 2017, 112 s.
4. Xəlilov B.Ə. müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, 2008
5. Xəlilov N.Q. Aşıq yaradıcılığı və yazılı poeziya. Bakı, Elm, 2012, 325 s.
6. Kərimova Z. Müasir aşıq şeirinin dili. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2003, 24 s.
7. Mirzə H. Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız. Bakı, 1997.
8. Namazov Q. Ozan-aşıq sənətinin tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 480 s.